

Plantefarging

Et rødlisteprosjekt i Skedsmo Husflidslag

Sammenstilt av Britha O. Molvig og Gunilla Strömbom
for Skedsmo Husflidslag 1/3 2021.

Dokumentasjon av RØDLISTE-prosjektet om *PLANTEFARGING* i Skedsmo Husflidslag.

Bakgrunn: I 2007 ratifiserte Norge UNESCO-konvensjonen om vern av den immaterielle kulturarven (2003). Konvensjonen retter oppmerksomheten mot den levende kulturarven innen flere tema bl.a. Tradisjonelt håndverk. Norges Husflidslag ble i 2014 akkreditert av UNESCO som en NGO (Non-Governmental Organisation) for å arbeide med konvensjonen.

Norges Husflidslag ser at svært mange av våre husflids- og håndverksteknikker er i faresonen for å forsvinne og har derfor satt i gang en landsomfattende RØDLISTE-dugnad. Det aller viktigste med Rødlista er at håndverkskunnskapen formidles videre.

Skedsmo Husflidslag valgte Plantefarging som sitt rødlisteprojekt.

Plantefarging er ikke noen unik håndverksteknikk for Skedsmo, men det har gjennom mange år vært en stor interesse for det i Skedsmo Husflidslag så det var naturlig å velge det som vårt Rødlisteprojekt. Laget hadde hatt mange kurs i plante- og soppfarging gjennom årene bl.a. i 2001, 2003, 2007 2010 og 2012 og også hatt det med på sommerskolen for barn.

HVA er plantefarging?

I Store norske leksikon kan man lese:

Plantefarging er den eldste kjente fargeteknikken som er blitt brukt på tekstiler. Fargestoffer kan utvinnes av mange forskjellige planter, sopp og i noen tilfeller også av dyr, for eksempel skjoldlus og snegler. Fargestoffet finnes i forskjellige deler av planten, i blader, blomster, bark eller røtter. I tropene vokser det også trearter der fargestoffet finnes i selve veden.

Plantefarger brukes til farging av naturfibre, av disse er ull, silke og lin de viktigste. All farging er kjemiske prosesser, som foregår ved at de fine fibre i garnet forener seg med fargestoffet som ofte festes til fibre ved hjelp av bindemiddel.

Da de syntetiske fargestoffene begynte å komme i siste halvdel av 1800-tallet, ble bruken av plantefargene sterkt redusert over tid.

Historikk

I Esther Haukelands bok *Plantefarging* fra 1989 kan man lese:

Før midten av forrige århundre foregikk all farging av tekstiler ved hjelp av fargestoffer fra naturen. De første syntetisk fremstilte farger kom i 1850-årene og mot slutten av århundret slo farging med syntetisk framstilte farger for alvor igjennom.

Mennesker har alltid hatt trang til å smykke seg selv og sine omgivelser med farger. I Osebergdronningens grav fra tiden år 800 - 1000 ble det funnet en liten skål med vaidfrø (gir blå farge ved farging). I Osebergfunnet fant man også rester av flere forskjellige fargede tekstiler.

Et eksempel på håndverksmessig fint utført farging fra middelalderen finnes i «Baldisholteppet» (kan ev. være framstilt i Norge) fra omkring år 1200 (korstogstiden)

Bilde: Baldisholteppet- billedvev i gobelinteknikk med ullgarn i renning, ullgarn og noe lin i innslag, plantefarget garn (finnes på Nasjonalmuseet)

I det femtende og sekstende århundrene skjedde en stor utvikling av farging som håndverk i Frankrike, Nederland og Belgia. Fargehåndverket i Skandinavia kunne ikke måle seg med disse landene, men mye fargeplanter ble brukt i hjemmene. Da de syntetisk framstilte fargestoffer ble populære gikk mye kunnskap om plantefarging tapt.

En ganske utbredt interesse for plantefarging har imidlertid holdt seg levende i Norge bla. takket være vev-tradisjonen, strikking og den utbredte bruken av bunader. Kjente vev-

kunstnere som, Frida Hansen (1855-1931), Hannah Ryggen (1894-1970), Else Halling (1899-1987) med flere brukte plantefarget garn i sine tepper. (se artikkel om Hannah Ryggen i Vävmagasinet nr. 3 2015)

Bilde: Eventyrslottet av Frida Hansen 1907, billedvev (gobelin) med renning av bomullsgarn og innslag med ull.

I 1904 kom Johanne Nylænds bok *Norske Plantefarger* ut i Risør og i 1908 kom Hilda Christensens bok: *Lærebok i farging med planter* i Kristiania . I 1956 utgav den Norske Husflidsforeningen *Arbeidsmåtar og oppskrifter for plantefarging* av Sunniva Lønning. Disse bøkene finnes i flere utgaver.

Mange flere bøker om plante- og soppfarging, også av nyere dato, er utgitt i tillegg til at det finnes mye informasjon å finne på internett og sosiale medier som bl.a. Facebook og Instagram.

I 70-årene var interessen stor samtidig som man nå også så svakheter ved bruk av plantefarger, først og fremst på grunn av mangel på rene, klare farger og lysekthet. Veving av åklær og tepper er sterkt knyttet sammen med kunnskap om plantefarger.

Mye av den gamle kunnskapen er nok glemt, men fortsatt finnes mange muligheter til å lære og å praktisere denne håndverksteknikken i Norge. Skedsmo Husflidslag ønsker fortsatt å bidra for å holde denne tradisjonen levende.

Noe om Farging i praksis

Dette er detaljert beskrevet og vist med fine bilder i mange bøker bl.a. i Eva Lutnæs bok *Plantefarging* fra 2015 (*Plantefarging. Farg garn med vekster fra naturen.* ISBN: 978-82-419-1124-8. 159 s. Vigmostad & Bjørke.) og boken *Garnmagi med plantefarging* (2018) av Hege Dagestad og Kari Hestnes i tillegg til forskjellige web-sider og facebook-grupper.

Ønsker man å begynne med plantefarging anbefales det å finne et passende kurs i tillegg til å studere bøker med bl.a. gamle oppskrifter og søke på nettet etter informasjon.

En generell prosess kan beskrives som følger:

1. Man begynner med å sanke fargeemner som blomster, blader, røtter, bark, lav eller sopp. Det er for de fleste en stor naturopplevelse å lete etter planter på forskjellige steder, en skattejakt i seg selv og en ny måte å oppleve naturen på.

Fargestoffene i planter er oftest sterkest tidlig om våren/forsommeren, men plantene kan høstes helt til de begynner å visne. Røsslyng og lav kan høstes hele året. Man kan bruke plantene ferske eller tørkede. Noe kan man dyrke i hagen, slik som vaid, indigo og krapp. Soppene kommer gjerne utover høsten, men noen kjuker kan høstes også om vinteren.

2. Garnet forberedes for farging; nøster må gjøres om til hesper for at fargestoffene skal få jevn tilgang til fibrene. Beis brukes som bindemiddel for at fargestoffene skal feste til garnet, men ved kype-farging (vaid, indigo, navle lav, messing lav) bl.a. brukes ubeiset garn.

Beis er metallsalter som for eksempel Alun - kaliumaluminiumsulfat, Vinsten - kremortartari, Jernvitrol - ferrasulfat, med flere. Man kan enten beise garnet før farging (forbeising), eller så har man beisen i gryta under selve fargingen. Eller man kan beise etter farging for å endre fargen (etterbeising).

3. Det finnes flere metoder for den videre prosessen. Man kan koke fargeemnet og sile fra før garnet legges i gryta eller så legges fargeemnet lagvis med garnet i gryta. Garnet holdes i gryta til det har fått ønsket fargerresultat, minimum 1 time. Temperaturen i gryta må passes på, og temperaturen kan i noen tilfeller avgjøre hvilke farger man får (bl.a. på krapp). Avkjøl gradvis, skyll garnet og heng opp hespa til å tørk (noen tørker først og skyller seinere).

Det er fint arbeid å drive med utendørs, men ellers er skolekjøkken med mange kokeplater praktisk.

Noen vanlige fargeplanter:

Bjørk, reinfann, marikåpe, rabarbra, løkshall, granris, brun steinlav, indigo, vaid, krapp, fløyelspluggsopp, kanelkjuke og mange flere.

Man får eksperimentere og prøve seg frem. Det er mange ting som påvirker resultatet bl.a. hvor planten har vokst, lysforhold, når den er høstet, lagring, fargeprosessen, hvilket vann man brukt, redskap (jerngryte kontra stål-gryte) mm.

4. Redskap

Det er ganske enkelt utstyr som skal til.

- en varmekilde
- en beholder til garn (store kjeler av rustfritt stål, ev. jerngryte).
- vann
- noe å røre med
- vekt og termometer
- sil
- kjøkkenvekt

Hva har laget gjort?

Etter flere plantekurs, i tillegg til kurs i soppfarging med Trine Parmer (Nesodden) i 2003, 2007, 2010 og Eldbjørg Johansen i 2012, ble det valgt plantefarging som tema for vårt rødlisteprojekt.

To medlemmer i laget Britha O. Molvig og Anne Marie Madssveen økte sin kunnskap innen plantefarging gjennom å gå på kurs med Marit Sørli i Skauen Husflidslag høsten 2015. Britha og Anne-Marie hadde siden temamøte om plantefarging våren 2016 og senere kurs.

Temamøtet var godt besøkt og på etterfølgende kurs med 10 deltakere ble det farget 72 farger på en helg! Noen hadde gravd etter maurerøtter hele sommeren, og andre hadde forberedt farging med messing lav og navlelav.

Et annet medlem, Anne Skøyen har sammen med Britha O. Molvig vært med som lærer de siste årene.

Høsten 2016 hadde Skedsmo Husflidslag temamøte med Anne Grete Krogstad (<https://www.agkrog.no/farge.html>) og våren 2017 var Anne Sagberg, som skrev en bok om vaidfarging, invitert til temamøte om Vaid.(se side 11).

Vi hadde plantefargekurs både i 2018 og 2019, og disse gangene farget deltakerne det garnet de selv ønsket til egne prosjekter. Noen farget vevgarn til bl.a. skillbragd og gubbatäcke, mens andre farget strikkegarn til gensere og sjal.

Høsten 2020 hadde vi et videregående kurs, og der testet vi bl.a. ulike forbeiser og etterbeiser på samme fargestoff.

Bilde:

Test av ulike forbeiser på kochenille, fra høyre jern, alun, alun og vinsten, vinsten og rabarbra.

Raden bak er bad nr.2.

Bilde: Test av ulike beiser på røsslyng, fra venstre forbeis med rabarbra, alun og vinsten, alun, alun og jern etterbeis, jern forbeis.

Røsslyng (*Calluna vulgaris*)

En typisk kurs i plantefarging kan ha følgende opplegg:

- Møte tidlig vår (juni) for å diskutere opplegg og hvilke røtter, sopp, kongler, planter etc. som kan høstes eller dyrkes, samt oppbevaring eventuelt tørking.
- Hver og en høster sine planter i løpet av sommeren.
- En «fargehelg» i september/oktober, fra fredagskveld til søndagskveld, oftest i skolekjøkkenet på Tæruddalens skole.
Fredag bunter og beiser vi garn og starter farging med planter (oftest gult-grønt). Vi legger i bløt krapprotter og cochénille fredag kveld, og på lørdag farger vi rødfarger. Vi overfarger gult garn med rødt til oransje. Vi lager grå og brunfarger av bl.a. kongler og noen planter hvor garnet er jernbeiset.
Søndagen lager vi kype av indigo og/eller vaid og farger blått. Vi overfarger også gult garn med blått og får grønt, eller rødt garn med blått og får lillafarger.

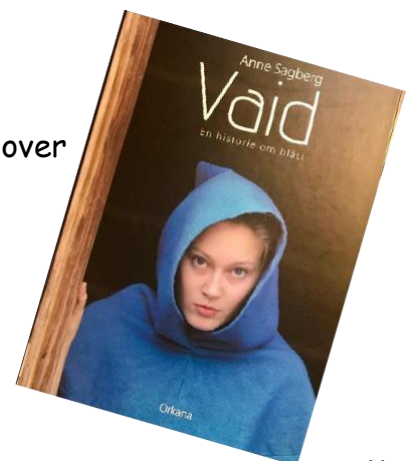

FARGING MED VAID

I april 2017 var Anne Sagberg invitert til temamøte om Vaid. Anne Sagberg har skrevet boken Vaid-En historie om blått (2015)

Det var stort fremmøte (over 40 stk) og et inspirerende foredrag som ble etterfulgt av kurs denne høsten (lang venteliste). Vi skaffet vaidfrø og mange interesserte satte i gang å dyrke vaid over denne sommeren.

Vaid i Norge og verden har sin egen historie og dette fortelles interessant i boken til Anne Sagberg.

Vaid er en toårig korsblomst med pilformede blad og gule blomster. Første årets blader høstes til blåfarge. Året etter får planten knallgule blomster som siden gir rikelig med frø.

Høsten 2018 deltok Hege Dagestad som kurslærer på plantefargekurset, og her lærte vi en enda enklere metode for å farge med fersk vaid. Denne er beskrevet i boka hennes, og vi har dyrket vaid og farget hver høst siden. Vi testet i 2020 å farge med restene av andre års vaid, og det ble blåfarge det også!

SOPPFARGING

Å farge med sopp er et omfattende område. Her har Skedsmo Husflidslag valgt å arrangere separate soppfarge kurs med en begeistret og kunnskapsrik soppeskper i Trine Parmer. Interessen har vært stor med ofte lange ventelister til kursene. Opplegget ligner på det samme som for plantefargekursene.

- Først en kveld med gjennomgang av teori og egnede sopparter.
- På høsten en ettermiddag/kveld med sinking av sopp, ofte på Romeriksåsene med start i Tæruddalen. Her kan jo mengden sopp man finner variere, avhengig av om det er «soppår» eller ikke.

- En fargehelg, fra fredag kveld til søndag kveld, senere på høsten.

En «bibel» når det kommer til farging med sopp er Hjördis

Lundmark og Hans Marklunds bok «Färgsvampar & svampfärgning» (sv, 2009)

Eksempel på noen fargesopper:

- Rødkivekanelslørsopp
- Fingerfrynnesopp
- Gule korallsopper
- Pluggsopp
- Sandsopp
- Steinsopp og mange, mange flere.

Forum for soppfargere (FFS) har på sin nettside mye nyttig informasjon.

Vi hadde soppfargekurs høsten 2017, 18 og 19. Vi farger gjerne et silkeskjerf i de grytene som er mest spennende. (Bilde under)

I vårt område finner vi mye kanelslørsopp som gir røde, oransje og gule farger. Vi finner også piggsopper som gir blågrønne farger -

Furuskjellpigg

samt fløyelspluggsopp som gir vakker grønn eller grålilla farge.

Den grønneste soppen er nok kanelkjuke, og den finnes faktisk i Tæruddalen den også! Det gir en varig vakker lilla farge.

Kanelslørsopp

Fløyelspluggsopp

Kanelkjuke

Skedsmo Husflidslag har flere år også hatt plantefarging på programmet på sommerskolen "Kreativ Uke" for barn i alder 8-15 år. Dette er et arrangement som går over 1 uke hvor 130 barn får prøve seg på ulike håndverksteknikker innen tre, lær, ull og tekstil. Vi har her bl.a. kardet og spunnet ull som barna har kunnet plantefarge etterpå.

Vi har også demonstrert plantefarging på kulturminnedagene og andre arrangement.

Det er fortsatt masse å teste og lære! Så neste sesong er det nye kurs og nye muligheter!